

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Posta Sansürü

Turhan Turgut

2 Ağustos 1914'te ilan edilen genel seferberlik ile birlikte devlet düzeninde yapılan bir seri değişiklik arasında sansürün başlaması da yer alıyordu. 7 Ağustos 1914 tarihli İkdam gazetesinin birinci sayfasına konulan ve "Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi" kaynaklı "Tebliğat-ı Resmiye"de 25 Temmuz 1330 tarihinden itibaren nelerin sansür edileceği ana hatlarıyla açıklanmıştı. Bunlar arasında her türlü yazılı yazışma da yer alıyordu. Bundan kısa bir süre sonra 16 sayfa içinde 61 maddeden oluşan "Sansür Talimatnamesi" yayınlandı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinin hemen ardından yayın ve haberleşmenin birçok dalı yanında postaya da uygulanmaya başlayan askeri sansür aslında toplumun hiç de yabancı olmadığı bir kavramdı. Tanzimat döneminden başlayarak II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında günlük hayatın pek çok faaliyetine karıştığı için doruğuna erişen sansür uygulaması,¹ 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, yani savaşın başlamasından yalnızca altı yıl önce ortadan kaldırılmıştı. Ne var ki, sıradan yurttaşlar için eskiye dönüşten başka bir şey ifade etmeyen bu durum, onu uygulayanlar için birçok sorunu da beraberinde getirdi. Askeri birliklerin mensuplarından kaynaklanan haberleşmenin denetimi sahra postasının varlığı nedeniyle oldukça kolayken, imparatorluğun geniş topraklarında yaşayan gayrimüslim halk ile yabancıların yazışmalarının denetimi, dil bilen eleman azlığı nedeniyle sıkıntı yaratıyordu. O kadar ki İttifak Devletleri'nden istenilen yardımın sonucunda Almanya savaşın ilk üç ayı boyunca yurtdışından gelen tüm yazışmaların incelenmesi için bir tercüman görevlendirmişti. (2) Bu makalede savaş boyunca postaya uygulanan sansürün dayanağını oluşturan Sansür Talimatnamesi incelenerek konunun işleyişi birçok örnekle açıklanmaktadır.

Sansür Talimatnamesi ve Uygulanması

2 Ağustos 1914'te ilan edilen genel seferberlik ile birlikte devlet düzeninde yapılan bir seri değişiklik arasında sansürün başlaması da yer alıyordu. 7 Ağustos 1914 tarihli İkdam gazetesinin birinci sayfasına konulan ve "Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi" kaynaklı "Tebliğat-ı Resmiye"de³ 25 Temmuz 1330 tarihinden⁴ itibaren nelerin sansür edileceği ana hatlarıyla açıklanmıştı. Bunlar arasında her türlü yazılı yazışma da yer alıyordu. Bundan kısa bir süre sonra 16 sayfa içinde 61 maddeden oluşan "Sansür Talimatnamesi" yayınlandı. (5) Anılan metne

göre mektup, telgraf, gazete, dergi, paket, sinema ve tiyatro eserine sansür getiriliyordu. Bunlar içinde Osmanlı İmparatorluğu ve askeri durumuyla ilgili cümlelerin yer alması yasaklanıyordu. Ayrıca iç ve dış politika ile ilgili haberler, mali ve ticari durumlar, deniz trafiği ve gemi tarifelerine dair bilgiler sansür edilecekti. Halkın morali üzerinde olumsuz etkisi olabilecek tren ve gemi kazaları, yangınlar gibi olaylarla ilgili haberlere izin verilmeyecekti. Gazete ve dergileri ilgilendiren kurallar o kadar katıydı ki gün içinde ekstra veya ikinci baskı yapmaları yasaklanıyor, yeni gazete ve dergilerin yayınına izin verilmiyordu. Sabah ve akşam baskılarının sansür müfettişliğine iletilmesi için zaman tayin ve kısıtlaması getirilmişti.

İçeriği sansürlenmiş açık zarfları kapatmak üzere çıkarılan etiketler. Soldan sağa doğru Edirne, İzmir ve iki adet İstanbul etiketi görülüyor. Yeşil etiket Sina'da kazanılması umulan zafer için hazırlanmıştır. Bu makalede kullanılan görsel materyal yazara aittir.

Konumuz postaya uygulanan sansür olduğundan diğerlerini bırakarak bunu ilgilendiren kuralları gözden geçirelim. Talimatname uyarınca başta İstanbul olmak üzere önemli şehirlerde sansür merkezleri kuruluyordu. Sivil halk ile subay ve erlerin mektupları açık zarflara konulacaktı. Aynı biçimde, sivil halkın ordu mensuplarına göndereceği mektuplar da açık zarflarda götürülecekti. Oluşturulan sansür kurullarının kadrolarında yabancı dil bilen subay ve astsubaylar, bunlar bulunamıyorsa devlet memurları yer alıyordu. Sansür kurullarına alınacak üyelerin Arapça, Rumca, İbranice, Ermenice ve Fransızca dillerinden birini bilmesi tercih edilir, bu nitelikteki sensörler İstanbul, Edirne, İzmir, Ankara, Sivas, Erzincan, Diyarbakır, Bağdat ve Basra'ya tayin edileceklerdi.

İstanbul'da kullanılan ve diğerlerinden farklı içerikteki kapatma etiketi. İstanbul'un oval kapatma etiketi.

Askerlerin bulunmadığı yerlerde kurulun başkanlığını en büyük mülki amir üstleniyor, üyeler ise tercihan emekli subaylardan seçiliyordu. İşlerin yoğunluğu gerektiriyorsa sansür kurulu üyelerince ön sansürü uygulayacak memurlar yani sensörler atanabilirdi. Bu kurulları denetleyen bir de sansür müfettişliği kurulmuştu. Geniş yetkilerle donatılmış müfettişler sansür kurulu üyelerinin tek muhatabı olmak durumundaydılar. Kurulun hazırladığı sansür raporları günlük olarak müfettişlere iletilirdi ve kısmen veya tamamen çizilmiş olan haberleşmeler varsa bunlar öncelikle ele alınırdı. Müfettişler gerekli gördüklerinde, bu tür yazışmaları bağlı oldukları askeri komutanlığın bilgisine sunarlardı. Haberleşmenin okunaklı ve imzalı olması isteniyordu. Belirsiz cümleler, anlamsız sözcükler kullanılması yasaktı. Bir haberleşmenin içeriği şüphe uyandırıyorsa konu polise havale edilirdi. Subaylar ile diğer askeri personelin şüpheli görülen yazışmalarının sorumluluğu ilgili komutanlığa aitti. Haberleşmenin kaynaklandığı birliğin yerinin bildirilmesi kesinlikle yasaktı. Aynı şekilde sivil halkın ordudaki yakınlarına gönderdiği mektup, kart, havale ve kolilere birlik adıyla birlikte yer adı yazılmasına asla izin verilmiyordu. Bu tür satırlar içeren yazışmalardan o kısım çıkartılırdı. Sansürden dolayı posta ücretine ek olarak ayrı bir ücret alınmazdı.

Yine İstanbul'un dikdörtgen kapatma etiketi.

Kaynağı ne olursa olsun postaneye açık olarak getirilen zarflar, içeriklerin gözden geçirilmesini takiben sansür damgası basıldıktan sonra kapatılabiliyordu. Bazı büyük şehirlerde mektuplar arkalarına bir etiket yapıştırılarak kapatılıyordu. Bunlar İstanbul, İzmir ve Edirne'de kullanılıyordu.⁶ Format olarak birbirine benzeyen bu etiketlere ek olarak İstanbul'da yine dairesel fakat içeriği farklı, oval ve dikdörtgen etiketler de vardı. İlginçtir ki bu etiketlerde sansürden bahsedilmiyordu. Zarf bu şekilde kapatıldıktan sonra önyüzüne muayene edildiğini gösterir bir de damga vuruluyordu. Aynı damga yurtdışından gelen mektup ve kartlar okunduktan sonra da uygulanıyordu. Kartlar ise okunduktan sonra sansür damgası vurularak postaya veriliyordu. Küçük yerleşim birimlerinde sansür, orada bulunan küçük askeri birliklerin komutanlığınca yapılıyordu.

Almanya'ya giden bu mektup postalanmadan önce İstanbul'un 5 no'lu sansür kurulunca okunmuştur ve bunun kanıtı sol üstte görülen dikdörtgen damgadır. Mektup iade edilip İstanbul'a vardığında bu kez Galata 12 no'lu sansür kurulunca tekrar incelenmiş ve sağ alt taraftaki dikdörtgen damga vurulmuştur.

Yazışmaların yalnızca Türkçe olması şartı yoktu. Hükümetin uygun gördüğü diller Arapça, Ermenice, Rumca, İbranice, İspanyolca, Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Macarca ve Sırpçaydı.

Antalya çıkışlı karta uygulanan dikdörtgen sansür damgası.

Sol üst köşede sansürü uygulayan makamın mührü görülüyor: 27. Süvari Taburu.

İşte ilk büyük zorluk kendini bu uygulamada gösteriverdi: Türkler arasında yabancı dil bilenler az olduğu için başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin sansür kurullarında kontrol sıkıntısı başladı. Örneğin İstanbul Sansür Kurulu 29 Müslüman, 18 gayrimüslim (5 Musevi, 1 Rum, 12 Ermeni), Galata Sansür Kurulu 9 Müslüman, 9 gayrimüslim (1 Musevi, 1 Rum, 1 Ermeni), Galata Sansür Kurulu 3 Ermeni vatandaştan oluşmuştu. 7 Kurulların bu yapısı Karargâh-ı Umumiye'nin istihbarat şubesini bir hayli endişelendirmiş olsa da kısa sürede bir çözüm bulunamamıştı.

Bir Alman subayının yazışmasına sansür amacıyla uygulanan "Pozantı Nokta Kumandanlığı" mührü sol alt köşede yer alıyor.

Beyrut askeri sansürü.

Bir diğer Beyrut askeri sansürü..

Yurtdışına gidecek sivil haberleşme ve kıymetli evrak için İstanbul, Beyrut ve Bağdat olmak üzere yalnızca üç sansür merkezi bulunuyordu. Bunlar dışındaki sansür merkezleri kendilerine gelen haberleşmeyi bunlardan birine göndermek zorundaydılar. Subay ve askeri görevlilerin yurtiçi ve yurtdışı mektupları için böyle bir sınırlama yoktu, sansür bölüm komutanlığınca uygulanır, gereken sansür damgası basılır ve mektuplar kapatılıp postaya verilir. Talimatlara uymayan mektuplar alıkonulurdu. Devlet memurlarının yurtiçi yazışmalarında farklı bir yöntem söz konusuydu. Bunlar da sansürden geçerdi ve kontrolü İstanbul'da ilgili nezaret, kırsal kesimde valilik, sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda kaymakamlar ve köylerde muhtarlar yaparlardı. Eğer haberleşme yurtdışı ile yapılıyorsa kontrolü İstanbul'da ilgili nezaret, kırsal bölgelerde valilikler yapardı. Bunlar dışında yetkili olan makam veya kimseler yoktu.

Yafa askeri sansürü.

Zara askeri sansürü.

Hayfa askeri sansürü.

Resmi yazışmalar ile ister başkentten isterse kırsal kesimden kaynaklanan diplomatik haberleşmelere sansür uygulanmazdı. Şifre yalnızca devletin iç ve dış haberleşmelerinde kullanılabilirdi. Dost ülkelerin, tarafsız ülkelerin ve İttifak Devletleri'nin temsilciliklerinin kendi bakanlıklarıyla, kendi diplomatik temsilcilikleriyle ve tarafsız dış ülkelerle şifreli haberleşme yapmalarına izin verilmişti. Sanayici ve tüccarların haberleşmeleri, miktar bildiren, değer bildiren, gıda maddelerinin nakli ile ilgili haberler ancak hükümetin izni ile açıklanabilir ve nakliyat yapılabilirdi. Kurallar bu şekilde açıklandıktan sonra her bölge, şehir ve kaza kendi uygulamalarına geçtiler. Sansürün uygulandığını gösterir mühürler hazırlandı fakat Beyrut vilayetine (8) bağlı bölgelerdeki bir-iki

istisna dışında bunlar arasında hemen hemen hiçbir benzerlik yoktu. Yafa'nın küçük fakat dekoratif damgasına karşın Zara'nınki T şeklinde ve sade, Hayfa'nınki ay-yıldızla süslenmişti. Aslında İstanbul'dan sonra en fazla sansür damgasına rastlanan yerleşim birimleri arasında Beyrut vilayetinin sancakları yer alıyordu. Bölgenin zengin etnik ve dini yapısının getirdiği nispeten yüksek okuryazarlık oranı, buradan kaynaklanan yazışmaların imparatorluğun diğer bazı bölgelerine göre daha yoğun olması sonucunu doğurmuştu. Bu durum Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'nin hazırladığı istatistiklerde de gözlenmektedir.(9)

Sonuç

Savaş boyunca uygulanan askeri sansür, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından 14 Kasım 1918'de kaldırıldı ve postaneler kapalı zarf içindeki iç ve dış yazışmaları kabule başladılar.(10)

Bu tarihe gelindiğinde Osmanlı toplumu geride kalan elli yılın küçük bir bölümü hariç haberleşme ve haber alma hürriyetini elinden alan sansürle yaşayarak geçirmişti. Sansürün kurumsallaştığı, kuşku üzerine kurulu psikolojik baskının fertleri yıldırıldığı ve sindirdiği bu yılların topluma verdiği zararı ölçmek olanak dışıdır. Gerçi sansür uygulamaları yalnızca Osmanlılarla sınırlı kalmamış Batı dünyasının neredeyse her ülkesinde kendisini şu veya bu şekilde hissettirmiştir. Fakat bunların hiçbirisinde “yasakçı zihniyet” bizdeki kadar ileri gitmemiştir ve savaştan çok sonra bile gelen yeni nesiller görünür ve görünmez sansürle yüzleşmeye ve yaşamaya mecbur edilmişlerdir.

Dipnotlar

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007.

2 Sertaç Kayserilioğlu, “Osmanlı İmparatorluğunda, 1. Dünya Savaşı Nedeniyle Uygulanan Posta Sansürü”, *Türk Pulculuğu Dergisi*, Mayıs 1993, s. 26.

3 Gazetenin aslının görüntüsü için bkz. Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı.

4 Tanzimat'tan beri uygulanan Rumi takvimin, Gregoriyen takvimden 13 gün geride olduğunu hatırlayarak sansürün 6 Ağustos 1914'te başlamış olduğu sonucuna varılmalıdır.

5 *Matbaa-i Askeriye*, İstanbul, 1330.

6 Bazı uzmanlar Bağdat için de bir etiketin hazırlandığını belirtiyorlarsa da bu satırların yazarı bunu kanıtlayacak bir materyal ile karşılaşmamıştır.

7 ATASE Arşivi, Klasör: 15, Dosya 74, Fihrist: 101. Dr. Vahdet Keleşyılmaz'dan naklen: I. Dünya Savaşında Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı. Askerî Tarih Bülteni, Yıl: 25, Sayı:48 (Şubat 2000).

8 1888 yılından itibaren ayrı bir vilayet statüsünde olan Beyrut'a bağlı sancaklar bugünkü Batı Suriye, Lübnan ve Filistin'i kapsayan Akka, Lazkiye ve Nablus'tu.

9 Örneğin bkz. 1333 Dersaadet(İstanbul) baskılı 27. istatistik kitabı.

10 İkdam gazetesi, numara 7803, 15 Teşrinisâni 1334.